

ARISTOTELES

Ethica Nicomachea

**Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door
Charles Hupperts en Bartel Poortman**

 DAMON

INHOUD

Woord vooraf	7
Inleiding	9
I. Hoofdzaken van het leven en werk van Aristoteles	9
II. De filosofie van Aristoteles	17
III. Ethica	53
Selecte bibliografie	72
Ethica Nicomachea	77
Boek I Het laatste doel van het menselijk handelen en het hoogste goed: geluk	79
Boek II Het optimaal functioneren in moreel opzicht: deugd	123
Boek III Verantwoordelijkheid voor het handelen; de deugden moed en gematigdheid	153
Boek IV Andere deugden die met de emoties te maken hebben	203
Boek V Rechtvaardigheid	247
Boek VI Het optimaal functioneren in intellectueel opzicht	297
Boek VII Zelfbeheersing en gebrek aan zelfbeheersing; genot	331
Boek VIII Vriendschap	385
Boek IX Vriendschap (vervolg)	431
Boek X Bespreking van genot; de uiteindelijke opvatting van geluk	475
Toelichting	523
De Griekse tekst	624
Index	626
Index Griekse termen	638

INLEIDING

I. HOOFDZAKEN VAN HET LEVEN EN WERK VAN ARISTOTELES

1. Leven

Aristoteles werd geboren in het jaar 384 voor Christus in het stadje Stagira, dat op het schiereiland Chalcidice ligt in het noorden van Griekenland. Over zijn jeugd is weinig bekend. Zijn vader, Nicomachus, stamde af van een oud geslacht van geneesheren en was zelf lijfarts van Amyntas III, de koning van Macedonië. Nicomachus stierf vroeg, zodat Aristoteles onder het voogdij-schap van zijn oom Proxenus kwam te staan. Toen Aristoteles zeventien jaar oud was, vertrok hij naar Athene, waarschijnlijk met de bedoeling zich verder te ontwikkelen. Hij ging studeren aan de Academie van Plato. Deze filosoof was in zijn tijd een beroemdheid. Van alle uithoeken van de Griekse wereld trok zijn school leerlingen aan. In principe was de Academie een religieus-culturele vereniging, een *thiasos* genaamd. De school was gewijd aan de *Mousai*, de beschermvrouwen van de algemene ontwikkeling, en was gelegen buiten de stadsmuren in een lommerrijke omgeving op het terrein van een gymnasium, een open plaats waar sport werd bedreven. Dus geestelijke ontwikkeling werd gecombineerd met lichamelijke training. Het ging waarschijnlijk om dagonderwijs, dat wil zeggen: de studenten woonden in de stad, maar kwamen voor de training of voor het onderricht naar het gymnasium. Wel was er sprake van gemeenschappelijke maaltijden, *sussitia*. Het onderwijs bestond voor een deel uit een soort hoorcolleges, die ook voor een breder publiek toegankelijk waren, en voor een deel uit discussies in kleinere groepen. De opleiding aan dit instituut was nogal theoretisch georiënteerd en vakken als wiskunde en astronomie vormden de kern van het curriculum. Boven de ingang van de Academie stond dan ook de spreuk te lezen: ‘niemand zonder meetkundige scholing mag hier binnenkomen’.

Aristoteles moet een briljante en kritische leerling zijn geweest. Tijdens deze periode maakt hij grondig kennis met de filosofie van Plato, maar ook met die van de Presocraten, van de sofisten en van Socrates, die in 399 terecht was gesteld. Na enkele jaren had Aristoteles al verscheidene publikaties op zijn naam staan en werd hij ingeschakeld bij het onderwijs. Hij stond bekend om zijn scherpe kritiek op belangrijke punten van de leer van zijn meester.

Na de dood van Plato in 347, toen de leiding van de school in handen van Speusippus, een neef van Plato, kwam, verliet Aristoteles Athene. Het is onzeker waarom, maar meestal wordt zijn vertrek uit Athene in verband gebracht met politieke ontwikkelingen. Toen Philippus van Macedonië de stad Olynthus, die hulp had gezocht bij Athene, veroverd en verwoest had, won in Athene de anti-Macedonische partij veld, die door Demosthenes werd aangevoerd. Aristoteles was geen Atheens burger en de situatie werd waarschijnlijk voor hem met zijn Macedonische achtergrond en connecties gevaarlijk. Op uitnodiging van een vroegere medestudent, Hermias, die op dat moment tiran was van Atarneus en Assus in Mysië, een streek in Klein-Azië, begaf hij zich naar Assus. Hermias had daar een Platonische kring om zich heen verzameld, waarvan Aristoteles drie jaar lang deel uitmaakte. Hier trouwde hij met Hermias' nicht Pythias, bij wie hij een dochter kreeg. In 344 stak Aristoteles over naar Mytilene op Lesbos. Daar ontmoette hij Theophrastus, die zijn beroemdste leerling zou worden. Het is overigens waarschijnlijk dat Aristoteles zich tijdens zijn verblijf in Assus en in Mytilene vooral met biologische onderzoeken heeft beziggehouden.

In 343 werd hij door Philippus uitgenodigd om naar het Macedonische hof in Pella te komen om 'tutor' te worden van diens dertienjarige zoon Alexander. Helaas weten we weinig af van Aristoteles' verblijf in Pella en zijn contact met Alexander. Tevergeefs hebben mensen geprobeerd de Aristotelische invloed op Alexander te reconstrueren aan de hand van Alexanders bliksemcarrière. Ook in Aristoteles' politieke werken vinden we niets dat verwijst naar zijn omgang met de troonopvolger van het Macedonische huis. Het verblijf in Pella duurde niet erg lang. Waarschijnlijk in 340, toen Alexander gedurende de veldtocht van zijn vader tegen Byzantium regent werd, vestigde Aristoteles zich voor korte tijd in Stagira en keerde vervolgens in 335 naar Athene terug. De Academie bloeide onder de leiding van Xenocrates. Maar Aristoteles gaf er de voorkeur aan zelf een school te stichten. Hij huurde aan de noordoostkant van de stad een gymnasium, het zogenaamde *Lukeion*, dat gewijd was aan Apollo *Lukeios*, de beschermer tegen wolven. Gewoonlijk wordt deze school het Lyceum genoemd of ook wel de *Peripatos*, de Wandelgang. Deze laatste naam kreeg de school pas na de dood van Aristoteles. De leden werden de *Peripatetici*, 'de rondwandelen-den', genoemd, maar dat deze naam erop zou wijzen dat er al wandelend onderwijs werd gegeven, berust op een misvatting. Bovendien werden colleges doorgaans in een zuilenhal, die de gymnasia omgaf, gehouden. De naam duidt dus niet op een speciaal karakter van het Aristotelische onderwijs. 's Ochtends behandelde Aristoteles de meer 'technische', abstracte onder-

ETHICA
NICOMACHEA

ΗΘΙΚΩΝ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΩΝ

A

1094a Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πράξις τε καὶ 1
προαίρεσις ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ· διὸ καλῶς ἀπεφή-
ναντο τάγαθόν, οὗ πάντ' ἐφίεται. διαφορὰ δὲ τις φαίνεται
τῶν τελῶν· τὰ μὲν γὰρ εἰσιν ἐνέργειαι, τὰ δὲ παρ' αὐτάς 2
ἔργα τινά. ὧν δ' εἰσὶ τέλη τινὰ παρὰ τὰς πράξεις, ἐν τού-
τοις βελτίω πέφυκε τῶν ἐνεργειῶν τὰ ἔργα. πολλῶν δὲ 3
πράξεων οὐσῶν καὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν πολλὰ γίνεται
καὶ τὰ τέλη· ἰατρικῆς μὲν γὰρ ὑγεία, ναυπηγικῆς δὲ
πλοῖον, στρατηγικῆς δὲ νίκη, οἰκονομικῆς δὲ πλοῦτος. ὅσαι 4
δ' εἰσὶ τῶν τοιούτων ὑπὸ μίαν τινὰ δύναμιν, καθάπερ ὑπὸ
τὴν ἵπρικὴν χαλινοποικὴ καὶ ὅσαι ἄλλαι τῶν ἵπρικῶν
ὀργάνων εἰσίν, αὕτη δὲ καὶ πᾶσα πολεμικὴ πράξις ὑπὸ
τὴν στρατηγικὴν, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἄλλαι ὑφ' ἐτέ-
ρας· ἐν ἀπάσαις δὴ τὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τέλη πάν-
των ἐστὶν αἰρετώτερα τῶν ὑπ' αὐτά. τούτων γὰρ χάριν 5
κάκεῖνα διώκεται. διαφέρει δ' οὐδὲν τὰς ἐνεργείας αὐτάς
εἶναι τὰ τέλη τῶν πράξεων ἢ παρὰ ταύτας ἄλλο τι, καθά-
περ ἐπὶ τῶν λεχθεισῶν ἐπιστημῶν. εἰ δὴ τι τέλος ἐστὶ τῶν 11
πρακτῶν ὃ δι' αὐτὸ βουλόμεθα, τᾶλλα δὲ διὰ τοῦτο, καὶ μὴ
20 πάντα δι' ἕτερον αἰρούμεθα (πρόεισι γὰρ οὕτω γ' εἰς ἄπειρον,
ὥστ' εἶναι κενὴν καὶ ματαίαν τὴν ὄρεξιν), δῆλον ὡς τοῦτ' ἂν

BOEK I

HET LAATSTE DOEL VAN HET MENSELIJK HANDELEN EN HET HOOGSTE GOED: GELUK

1. Doelgerichtheid van het menselijk handelen en de hiërarchie van de doelen

1. Alle kunst, elke kunde, ieder onderzoek en evenzo iedere handeling en ieder bewust streven is, naar men aanneemt, op een bepaald goed gericht;¹ daarom heeft men wel met recht gezegd, dat het goede datgene is waarop alles is gericht.² Er blijkt zich echter tussen de respectieve doelen een verschil voor te doen. 2. Want sommige doelen zijn activiteiten, andere zijn daarvan onderscheiden resultaten.³ In die gevallen, waarin doelen het resultaat zijn van handelingen, zijn de resultaten van nature beter dan de activiteiten. 3. Aangezien er talrijke handelingen, vakken en vormen van wetenschap zijn, zijn ook de doelen talrijk:⁴ het doel van de geneeskunde is gezondheid, dat van de scheepsbouw een schip, dat van de militaire strategie de overwinning, dat van het beheer van het huishouden welvaart.⁵ 4. Al dergelijke vakken vallen onder één discipline; zo vallen bijvoorbeeld het maken van het hoofdstel en alle andere vakken die zich bezighouden met het tuig van paarden, onder de rijkunst, terwijl deze en iedere militaire handeling weer ressorteren onder de militaire strategie en op dezelfde wijze weer andere onder andere. Bij al dergelijke vakken nu zijn de doelen van de overkoepelende vakken verkieslijker dan al degene die daaronder ressorteren. 5. Immers ook de laatstgenoemde doelen worden omwille van die eerstgenoemde nagestreefd. Het maakt geen enkel verschil of de activiteiten zelf de doelen van de handelingen zijn of iets anders als resultaat ervan, zoals bij de bovengenoemde wetenschappen.

2. Het uiteindelijk doel van het menselijk handelen ressorteert onder de ‘politieke’ wetenschap

1. Als er dan een doel is van de dingen die we doen, dat we om zichzelf willen en al de andere doelen omwille daarvan, en als we niet alles weer omwille van een ander doel kiezen (want op die manier gaat het door tot in het oneindige, met het gevolg dat het verlangen geen inhoud kan hebben en

εἷη τὰγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον. - ἄρ' οὖν καὶ πρὸς τὸν βίον ἢ 2
 γνώσις αὐτοῦ μεγάλην ἔχει ῥοπὴν, καὶ καθάπερ τοξόται
 σκοπὸν ἔχοντες μᾶλλον ἂν τυγχάνοιμεν τοῦ δέοντος; εἰ δ' 3
 25 οὕτω, πειρατέον τύπῳ γε περιλαβεῖν αὐτὸ τί ποτ' ἐστὶ καὶ
 τίνος τῶν ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων. δόξειε δ' ἂν τῆς κυριω- 4
 τάτης καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονικῆς. τοιαύτη δ' ἢ πολιτικὴ 5
 φαίνεται. τίνας γὰρ εἶναι χρεῶν τῶν ἐπιστημῶν ἐν ταῖς πό- 6
 1094b λεσι, καὶ ποίας ἐκάστους μανθάνειν καὶ μέχρι τίνος, αὕτη
 διατάσσει· ὀρώμεν δὲ καὶ τὰς ἐντιμοτάτας τῶν δυνάμεων
 ὑπὸ ταύτην οὔσας, οἷον στρατηγικὴν οἰκονομικὴν ῥητορικὴν.
 χρωμένης δὲ ταύτης ταῖς λοιπαῖς [πρακτικαῖς] τῶν ἐπιστη- 7
 5 μῶν, ἔτι δὲ νομοθετούσης τί δεῖ πράττειν καὶ τίνων ἀπέχε-
 σθαι, τὸ ταύτης τέλος περιέχει ἂν τὰ τῶν ἄλλων, ὥστε
 τοῦτ' ἂν εἶη τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν. εἰ γὰρ καὶ ταυτόν ἐστὶν ἐνὶ 8
 καὶ πόλει, μεῖζόν γε καὶ τελειότερον τὸ τῆς πόλεως φαίνε-
 ται καὶ λαβεῖν καὶ σῶζειν· ἀγαπητὸν μὲν γὰρ καὶ ἐνὶ
 10 μόνῳ, κάλλιον δὲ καὶ θειότερον ἔθνει καὶ πόλεσιν.

ἢ μὲν οὖν μέθοδος τούτων ἐφίεται, πολιτικὴ τις οὔσα· λέ- 9 III
 γοιτο δ' ἂν ἰκανῶς, εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφηθεῖη.
 τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ ὁμοίως ἐν ἅπασιν τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον,
 ὥσπερ οὐδ' ἐν τοῖς δημιουργουμένοις. τὰ δὲ καλὰ καὶ τὰ δίκαια, 2
 15 περὶ ὧν ἢ πολιτικὴ σκοπεῖται, τσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ
 πλάνην ὥστε δοκεῖν νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δὲ μή. τοιαύ- 3
 την δὲ τινα πλάνην ἔχει καὶ τὰγαθὰ διὰ τὸ πολλοῖς συμ-
 βαίνειν βλάβας ἀπ' αὐτῶν· ἤδη γὰρ τινες ἀπώλοντο διὰ
 πλοῦτον, ἕτεροι δὲ δι' ἀνδρείαν. ἀγαπητὸν οὖν περὶ τοιούτων 4

wel loos moet zijn), is het duidelijk, dat dit het goede en wel het hoogste goed moet zijn. 2. Is de kennis hiervan niet van doorslaggevend belang juist voor ons leven en kunnen we niet datgene wat nodig is om dat doel te realiseren, eerder bereiken, net als boogschutters, die een doelwit hebben?⁶

3. Als dat zo is, moeten we proberen althans in grote lijnen te omschrijven, wat het goede eigenlijk is en onder welke wetenschap of discipline het ressorteert.

4. Men zal het er wel mee eens zijn dat dit onder de belangrijkste ressorteert, dat wil zeggen de wetenschap die bij uitstek overkoepelend is. 5. En het is duidelijk dat de ‘politieke’ wetenschap van dien aard is.⁷ 6. Zij schrijft immers voor welke wetenschappen er in de steden beoefend moeten worden, wat voor soort wetenschappen iedere groep van burgers moet leren en in welke mate. We zien dat zelfs de disciplines die het meest in aanzien staan, zoals de militaire strategie, het beheer van het huishouden en de retorica, daaronder ressorteren.⁸

7. Aangezien zij de overige wetenschappen gebruikt en bovendien bij de wet bepaalt wat mensen moeten doen en laten, zal haar doel wel die van de andere omvatten. Dus dit doel moet wel het goede voor de mens zijn. 8. Want ook al is dit voor een individu hetzelfde als voor een stadstaat, het is duidelijk dat het bereiken en ook het behoud van het goede van de stadstaat in ieder geval belangrijker en volkomener zijn. Men moet immers tevreden zijn als dit zelfs maar voor één individu wordt gerealiseerd, maar als het gebeurt voor een volk of stadstaten is het mooier en goddelijker.⁹ 9. Welnu, ons onderzoek is daarop gericht en is dus in zekere zin ‘politieke’ wetenschap.

3. De ‘politieke’ wetenschap is geen exacte wetenschap

1. Onze bespreking zal toereikend zijn, als zij de precisie heeft die bij het betreffende onderwerp past. Nauwkeurigheid moeten we namelijk niet in gelijke mate in alle discussies nastreven, zoals dat ook niet gebeurt bij de producten van het handwerk.¹⁰

2. Over de moreel juiste en rechtvaardige handelingen,¹¹ die de ‘politieke’ wetenschap onderzoekt, bestaan zo veel verschil van mening en onzekerheid, dat ze de indruk kunnen wekken alleen bij conventie en niet van nature te bestaan.¹²

3. Een vergelijkbare onzekerheid bestaat ook over de goede dingen, omdat hieruit voor velen nadelige gevolgen voortkomen. Want er zijn uit het verleden voorbeelden bekend van mensen die aan rijkdom te gronde zijn gegaan, terwijl voor anderen moed hun ondergang is geweest.